

عبدالخالق نبوی

نشریه‌های محمودخواجه بهبودی و توسعه سنت روزنامه‌نگاری تاجیکی

محققان تاریخ روزنامه‌نگاری تاجیک هنگام پژوهش در زمینه پیشگامان جنبش جدیدان و روشنفکران آسیای مرکزی، از محمودخواجه بهبودی مکرر نام می‌برند که بی‌دلیل نیست. زیرا بهبودی در تقویت و رواج مطبوعات خلق‌های آسیای مرکزی، به ویژه در تحکیم زیربنای مطبوعات فارسی تاجیکی سهم چشمگیری داشته است. از جمله، پس از تعطیلی نخستین روزنامه تاجیکی، یعنی «بخارای شریف» (۱۹۱۳-۱۹۱۲) دیگر نشریه‌ای به زبان مردم بومی سرزمین آسیای مرکزی وجود نداشت، حال آنکه بین سالهای ۱۹۰۶-۱۹۱۶ حدود ده عنوان روزنامه به زبانهای ترکی در این سرزمین چاپ و منتشر می‌شد.

اما محمودخواجه بهبودی همچون سیاستمداری سالم‌اندیش و منصف، در نشریه‌های خود منفعت و نفوذ خلق‌های تاجیک و ترک (ازبک) را به صورت مساوی به حساب گرفته، نشریه‌های خود، یعنی روزنامه «سمرقند» (۱۹۱۳) و مجله «آیین» (۱۹۱۳-۱۹۱۵) را به دو زبان ترکی و فارسی تاجیکی نشر و طبع نمود. این کار منجر گردید که افکار مردم تاجیک که توسط روزنامه «بخارای شریف» تا اندازه‌ای روشن شده و به تحرک آمده بود، باز هم رشد یابد و لحن و صدای تاجیکی از مطبوعات بیرون نگردد و افزون بر این، برای روشنفکران و اهل ادب شرایطی فراهم آمد که اهداف خود را تبیین و آثار خویش را به طبع رسانند.

علاوه بر این، ما این سه نشریه را در ردیف یکدیگر گذاشتیم، زیرا آنها نه تنها از نظر عمومیت زبان (فارسی تاجیکی) بلکه از حیث سنت روزنامه‌نگاری از اهداف و معنویت نیز نکته‌های زیادی برخوردار و ارتباط داشته‌اند. مهم‌ترین هدف آنها ترغیب «مسلك

ترقی خواهانه» بوده است (نک. «بخارای شریف»، ۱۱ مارس ۱۹۱۲) و مقاله «خادم سعادت و اصلاحات اهل اسلام و نفع برداری مسلمانان از مدنیت و فنون زمانی بودن» («آئینه»، شماره ۱، ۲۰ اوت ۱۹۱۳، ص ۱، «سمرقند» شماره ۱، آوریل ۱۹۱۳).

همچنین محمودخواجه بهبودی به عنوان یک فرد فارسی‌زبان و سرآمد جدیدیه ترکستان، در صفحه‌های «بخارای شریف» با مقاله‌های خود مطرح شده بود (محمودخواجه. اصول جدید چگونه است؟ // بخارای شریف، ۲۸ نوامبر ۱۹۱۲). و شاید بی‌سبب نباشد که پس از تعطیلی روزنامه «بخارای شریف»، بهبودی اولین روزنامه خود به نام «سمرقند» را به دو زبان نشر کرد. ظریف رجب‌اف در خصوص این روزنامه می‌نویسد که «به زبان ازبکی نشر می‌گردید» (از تاریخ افکار...، ص ۲۲۴). که صحیح نیست، بلکه به دو زبان تاجیکی و ازبکی بود که بهبودی همین شیوه را در مجله «آئینه» ادامه داد. گمان می‌رود که بهبودی نخواستند صدای زبان فارسی تاجیکی در مطبوعات آسیای مرکزی خاموش و فراموش شود. حتی گروهی از مؤلفان سرشناس برای این روزنامه‌ها شرکت داشته‌اند. به ویژه میرزا سراج حکیم، عبدالرئوف فطرت، بهبودی و عینی را می‌توان نام برد. تحلیل و بررسی جزئیات و مشخصات ارتباط مذکور را با محققین روزنامه‌نگاری واگذاشته، ما در آخر لازم می‌دانیم چند نکته در باره نشریه‌های «سمرقند» و «آئینه» اظهار داریم، زیرا این دو نشریه برای دایره وسیع خوانندگان دسترس نبوده، از سبب آگاه نبودن از جزئیات تکنیکی (نشان دادن رقم و عدد چاپ، سال و ماه و ترتیب چاپ و نظام آن) بعضی از پژوهشگران هنگام استناد به آنها اشتباه کرده‌اند.

روزنامه «سمرقند» از اول آوریل سال ۱۹۱۳ در سمرقند هفته‌ای دوشماره نشر می‌شد. تا ۱۷ سپتامبر سال ۱۹۱۳ از این روزنامه ۴۵ شماره نشر شده، به سبب کمبود هزینه، انتشار آن قطع گردید. ناشر و محرر آن محمودخواجه بهبودی بود. به اعتقاد نگارنده شاید

یکی از علل قطع چاپ آن، به آغاز انتشار مجله «آئینه» مربوط باشد که بخش زیاد هزینه و وقت بهبودی صرف آن می‌گردید. در هر صورت، روزنامه «سمرقند» نشریه‌ای مستقل بود و از اهداف نخستین آن «سعادت و اصلاح ملت اسلام» به شمار می‌آمد.

روزنامه موادش را در شکل نثر و نظم در مسایل اصلاحات مکتب، تجارت، آموزش علم، ترغیب اصلاحات و رشد کشور و مذهب، پیشکش خوانندگان نموده است. حوزه مواد و مؤلفان فارسی‌زبان روزنامه نیز گوناگون و گسترده بود، که به جز از ترکستان (استان سمرقند، خجند و تاشکند)، از بخارا و دیگر مناطق را شامل می‌شدند. در این روزنامه در کنار بسیاری از مؤلفان شناخته شده و گمنام، قلم‌کشان سرشناسی از قبیل میرزا سراج حکیم، تاش‌خواجه اسیری، عجزی، صدرالدین عینی، فطرت، مهری، فخرالدین راجی و نیز خود محمودخواجه بهبودی مقاله و مطالب نوشته‌اند. این نیز گواه آن است که روزنامه در بین خوانندگان و آزاداندیشان کشور شهرت داشته است.

افزون بر این، نشریه «سمرقند» را در خارج از کشور، مثلاً در افغانستان نیز می‌شناختند و حتی مواد آن دقت نشریه معتبر این کشور «سراج‌ال‌اخبار افغانیه» را به خود جلب کرده بود. در این خصوص در مجله «آئینه» در این زمینه چنین آمده: «مقاله به فارسی تألیف کرده محصل بخارایی از استامبول عبدالرئوف فطرت افندی را با نام «ترقی و تجدد» که در شماره ۴۴ سابق جریده «سمرقند» طبع شده بود، مجلات معتبر «سراج‌ال‌اخبار افغانیه» برای خود تماماً روی‌نویس کرده است» (آئینه، شماره ۱۳، ۱۸ ژانویه ۱۹۱۴، ص ۲۱۲).

بنابر این اهمیت روزنامه «سمرقند»، هرچند نشر آن به درازا نکشید، اما در آگاهی و تنویر افکار عمومی کشور و در رابطه و حسن تفاهم آزاداندیشان شرق مهم بود.

افزون بر این، روزنامه مذکور زود تعطیل شد، ولی تجربه مهمی در طبع و نشر مجله «آئینه» گردید. در کل می‌توان گفت که این دو نشریه را هدف مشترک، یعنی خادم

«اصلاحات و سعادت ملت اسلامی» به هم پیوند می‌داد.

مجله «آئینه» از ۲۰ ماه آگوست سال ۱۹۱۳ (مطابق با ۱ شوال سال ۱۳۳۱ هجری قمری) در سمرقند هفته‌ای یک بار به زبانهای تاجیکی و ازبکی نشر می‌گردید که تا نیمه سال ۱۹۱۵ ادامه یافت. استاد صدرالدین عینی قید می‌نماید که مجله «آئینه» از سال ۱۹۱۳، ۲ ماه اوت تا سال ۱۹۱۵ ماه اکتبر ۶۸ عدد برآمده است» (ص. عینی، نمونه ادبیات تاجیک، مسکو، ۱۹۲۶، ص ۵۵۱). این معلومات اندکی تصحیح می‌خواهد: اولاً، احتمال دارد به دلایل اشتباه تایپی یا فنی، صفر بعد از رقم ۲ افتاده باشد، زیرا روز نشر شماره اول مجله «آئینه» ۲۰ آگوست است. ثانیاً، عدد عمومی نشر و زمان قطع چاپ مجله نیز مورد شبهه و بحث برانگیز است، زیرا طبق معلومات ای.س. براگنسکی سال قطع چاپ «آئینه» بعد از ۱۵ ژوئن سال ۱۹۱۵ است (ای. س. براگنسکی. از تاریخ ادبیات فارسی و تاجیک...، ص ۴۴۳). نگارنده این مقاله، مجله مذکور را تنها تا شماره ۹ (۱۴ فوریه سال ۱۹۱۵) در دست داشت. بنابراین، سنه قطع «آئینه» را به هیچ یک از این سالها نباید محدود کرد. شاید به گفته استاد عینی باور می‌کردیم که شمارگان عمومی نشر مجله را ۶۸ قید کرده است، ولی این هم جای تردید دارد، زیرا تنها تا ۱۴ فوریه سال ۱۹۱۵، از مجله «آئینه» ۶۱ شماره چاپ شده است و اگر هفته‌ای یک شماره برآمده باشد، پس تا ماه اکتبر باید ۹۰ شماره نشر شده باشد. این رقم با سال قطع چاپ که ای.س. براگنسکی ذکر کرده (۱۵ ژوئن) موافق می‌آید، زیرا بر اساس مشاهده ما، از اواخر سال ۱۹۱۴ مجله «آئینه» ماهی دو مرتبه چاپ شده است و اگر تا ۱۵ ژوئن به همین فاصله طبع شده باشد، آخرین رقم آن با ۶۸ موافق می‌آید. رقم نشان داده عینی زمانی باور کردنی است که منبعت مجله به فاصله ماهی یک مرتبه نشر شده باشد. خوشبختانه در این اواخر شماره‌های عمومی دو ساله مجله یافت شد که مقدار آن ۶۸ و سال چاپ آخرین شماره آن ۱۵ ژوئن سال ۱۹۱۵ (شماره ۱۶) می‌باشد. در این مورد معلومات استاد عینی و ای. س. براگنسکی در کنار هم

حقیقت حال را روشن می‌نماید.

باز یک تصحیح دیگر در باره ترتیب نشر شماره‌های مجله «آئینه» لازم است که ممکن است اهل تحقیق و خوانندگان را به اشتباه اندازد. مجله «آئینه» از شماره اول تا شماره ۵۲ که از آگوست ۱۹۱۳ تا ۲۴ اکتبر ۱۹۱۴ نشر شده به یک ترتیب به شمار آمده است. از اول نوامبر سال ۱۹۱۴ باز از شماره ۱ نشر شده تا آخر سال ۶ شماره و از سال ۱۹۱۵ با افزودن این عدد (یعنی از شماره ۷) و بعد هم ادامه یافته است. بنابر این نشان دادن تنها شماره و سال (به ویژه سال ۱۹۱۴) از احتمال دور نیست که کسی را به اشتباه اندازد. باید گفت که در تحقیقات علمی مواد مجله «آئینه»، نشان دادن روز نشر آن نیز مهم می‌باشد.

ظهور مجله «آئینه» در عرصه مطبوعات و همت و جهد سردبیر آن با استقبال اهل ادب و ضیا مواجه شده است. از جمله، میرسرور افندی شاعر قطعه‌ای موزون در تاریخ انتشار مجله سروده است:

بحمدالله که در ملک سمرقند	عجب «آئینه» پیدا گشت، احسن!
ز جهد وافر محمود خواجه	بود او ماهر هر علم و هر فن...
چو سال انتشارش گفت سرور:	چو خوش «آئینه» ای بر ما مزین

(«آئینه»، شماره ۹، ۲۹ دسامبر ۱۹۱۳، ص ۲۲۲)

سرور عنوان، مواد، آرایش، خط زیبا و شهرت «آئینه» را تأکید کرده، تاریخ انتشارش را به سال ۱۳۳۱ هجری ثبت نموده است... اما متأسفانه این خوشبینی دیر نپایید و چاپ مجله متوقف شد. سبب توقف چاپ مجله همانا مسائل مالی و معنوی بود. ای. س. براگنسکی در تحقیقات خود در زمینه این نشریه، سبب توقف چاپ آن را بیماری مؤسس و سردبیر آن ذکر کرده است (ای. س. براگنسکی. از تاریخ...، ص ۴۴۳). البته سلامت جسمانی بهبودی می‌توانست به جریان کار و کیفیت نشر تأثیر داشته باشد، ولی این استدلال با

خصلتهای بهبودی که همیشه در عملی شدن اهداف خود از خود گذشتگی به خرج می‌داد، موافق نیست. شاید بیماری محرر بهانه‌ای بود، ولی سبب اصلی باز در مشکلات مالی و معنوی در نشر و طبع محسوب می‌شود. عبدالرئوف فطرت از پیشامد ناخوش مجله «آئینه» به تشوش آمده، هشدار داده بود که مردم، اهل معرفت و خادمان ملت باید به پیشگیری از توقف چاپ این نشریه کوشش نمایند («آئینه»، شماره ۷ از ۱۴ ژانویه سال ۱۹۱۵، ص ۱۶۴)، اما چنان که می‌دانیم به سبب بی‌ثباتی و کم‌اهمیتی به ویژه از خود بیگانگی نمایندگان ملت، «آئینه» از نشر باز ایستاد. با همین توقف تا نیمه سال ۱۹۱۹ تریبون افکار تاجیکان خاموش و زبانشان بسته بود. این بی‌ثباتی و کم‌حوصلگی بعدها نیز بارها باعث آن گردید که بیگانگان نان حلال مردم ما را از دهانشان بگیرند...

باید تأکید نمود که اهمیت مجله «آئینه» در بیداری افکار اصلاحات‌خواهانه مردم ترکستان و بخارا خیلی مهم بوده است. استاد صدرالدین عینی در اثر پرارزش خود «تاریخ انقلاب بخارا» در این خصوص چنین نوشته است:

«مجله آئینه که در سمرقند، تحت تحریر محمودخواجه بهبودی نشر می‌گردید، برای جوانان (جوان بخاراییان، جدیدهای بخارا - ع. ن.) یک درجه و وظیفه فکر نو پهن کردن را به جا می‌آورد» (ص. عینی. تاریخ انقلاب بخارا. دوشنبه، ادیب، ۱۹۸۷، ص ۱۳۲).

محمودخواجه بهبودی در مقاله «بیان حال» در شماره ۲ «آئینه» هدف و وظایف مجله مذکور را چنین بیان کرده بود: «برای اشتراک به آئینه محرران مقتدر و از هر جانب مخبرها دعوت کرده می‌شوند. زبانش ترکی و فارسی، در شکل نظم و نثر، مندرجاتش از مقالات علمی، ادبی، سیاسی، فنی و تاریخی، از واقعه‌ها و اخبار هفتگی، کنایات و مضحکه عبارت و تصویری خواهد شد. به مکملیت، نفاست و ترتیب نشر همیشه دقت داده، بعضاً به زبان روسی نیز مقاله‌ها درج خواهد کرد. به ارباب قلم و خبر با امید مراجعت می‌کنیم که با

ما با قلم و دانش و با تنبیهاتان در اعانت باشید. مجله از آن ما نه، مال ملت است. افکاری که درج می‌شود شخصی نبوده، عمومی، غروری نبوده، دینی می‌باشد. با سلام و احترام به خوانندگان، محمودخواجه» (محمودخواجه. بیان حال // آئینه، شماره ۲، ۲ نوامبر ۱۹۱۳، ص ۴).

بدین ترتیب، هدف مجله انتشار نشریه‌ای برای کل مردم ترکستان و بخارا، ترک‌ها و فارسی‌زبانان، در جهت منافع ملت و مسائل سیاسی و علمی و فرهنگی و ترغیب‌گر اخلاق حمیده در زمینه ارکان شریعت و منتقد کمبودها باشد. سردبیر «آئینه» علاقه وافر خود را پیشنهادها و انتقادهای خوانندگان جهت بهتر شدن مجله خیلی مهم شمرده است. طرز بیان شیوا، و دارای تنوع نثر و نظم است. مجله با تصویر و رسم و نقشه و طرح‌ها آرایش یافته است. از آنچه سردبیر مجله وعده کرده بود، تا آنجا که نگارنده مقاله می‌داند، تنها درج مقاله‌ها به زبان روسی عملی نشد.

بخش نخست مواد مجله به اصلاحات گرابی، شرح و تفسیر ماهیت تجددطلبی، حمایت از ترقی‌پرووران در مقابل حمله افراطیون کهنه‌پرست اختصاص دارد. سردبیر «آئینه» در این راه تلاش زیادی به خرج داد و افزون بر این که خود مقاله‌های زیادی تنظیم کرد، ارباب قلم و قشر روشنفکر ترقی‌خواه را جهت تبیین ماهیت هدف اصلاح‌پروری به همکاری و درج مقاله ترغیب نمود. مقاله‌های میرزا سراج حکیم، عبدالرئوف فطرت، سیدرضا علیزاده، ظهورالدین فتح‌الدین‌زاده، اسعد بخارایی، مفتی‌زاده بخارایی، ملا عبدالرحمن مخدوم، قاری عبدالسیط، حاجی معین بن شکرالله، حامد خواجه مهری که اکثر از بخارا می‌نوشتند، به مسائل مختلف اصلاحات جامعه، مکتب و مدارس، رسم و عادت و بالاخره تغییر اصول زندگی (ماهیت هستی انسان، رابطه فرد و جامعه، کوشش برای رسیدن به سعادت) اختصاص دارد.

بخشی از مقاله‌های سردبیر و مؤلفان «آئینه» در موضوع بحث جدید و قدیم، نیک و بد، حلال و حرام و ثواب و گناه است. نمونه این قبیل نوشته‌ها مباحثه بین شاعر و مدرس

یعنی وصلی با محمودخواجه بهبودی، بحث روزنامه «صدای فرغانه» و مجله «آئینه» در مسئله اصلاح مکاتب و احکام شریعت به شمار می‌آیند.

هم هدف اصلاح‌پروری و هم وظایف روزنامه‌نگاری اقتضا می‌کردند تا در این نشریه‌ها از حیث محتوا و شکل افاده، موادی درج شود که به آگاهی و تربیت خوانندگان مساعدت کند. مقاله‌های علمی و فنی محمودخواجه بهبودی در زمینه تاریخ، جغرافیا، آمار، مردم‌شناسی، مقاله میرزا سراج «عقل» و مقاله‌های فطرت «منفعت»، «حیات و غایه حیات» را در این گروه از تألیفات می‌توان به شمار آورد. برای مثال یک نمونه از ساختار و محتوای مقاله بهبودی «جغرافیا چیست؟» پیشکش خوانندگان ارجمند می‌کنیم. مؤلف در این مقاله ابتدا از ماهیت فن جغرافیا آغاز کرده، قدیمی بودن علم مذکور را تأکید نموده و سپس برای اثبات این قضیه به تاریخ مراجعت می‌کند و زمینه‌های علم جغرافیا را از زمان فرعون در مصر، چین و یونان، کوشش‌های اسکندر مقدونی و تصنیف‌های ارسطو را یادآور می‌شود. عقاید دو حکیم یعنی استرابن و بطلمیوس را که «زمین مرکز عالم است، آسمان نه طبقه است و همه به اطراف زمین می‌چرخند»، با عقاید جغرافیا در قرآن مقایسه نموده، برداشتی عجیب پیشکش ساخته است:

«در قرآن مجید آسمان‌ها هفت است، افلاک و یا آسمانهایی که در حکمت قدیمه نه قرار داده‌اند و در ادبیات عالم اسلام به عدد نه داخل شده‌است» («تا طاق نه رواق زمرد بود به جا»). این همان خیال و یا این اجتهاد حکمای یونان است و الآن عدد سماوات و کیفیت آن به خلاف عقیده یونان ظاهر شده است. ولی کشف حکمای آخره در وجه آسمانها، موافق اخبار قرآن مجید است...» (محمودخواجه بهبودی. جغرافیه چیست؟ // آئینه، شماره ۲، نوامبر ۱۹۱۳، ص ۲۰).

پیداست که اساس اندیشه‌های بهبودی تفاسیر علمی و مذهبی جغرافیه است. تصور

روایتی، ادبی و مذهبی در مقایسه با گشایش علمی بررسی شده، ضمناً درستی تصور علمی در دین اسلام (در مسایل قرآن مجید) نشان داده می‌شود. پیداست که بهبودی برای یک چیز به همه فهما و دسترس علمی تألیف کردن، ابتدا آن قضیه علمی را به خوبی و همه‌جانبه از جهت تاریخی و نظری بررسی کرده، فشرده و ماهیت آن را در شکل موجز پیشکش نموده است. این حالت خاص همه مقاله‌های علمی و ادبی او می‌باشد.

مجله «آئینه» با آسیای مرکزی در ارتباط لازم بود و از هر گوشه و کنار خبرها را در موضوعات گوناگون درج می‌نمود. این اخبار بیشتر از کمبودهای زندگی، عرف و عادات، مکتب و مدارس و فرهنگ روایت می‌کردند.

توجه «آئینه» به جهان خارج، به ویژه ممالک شرق، وضع سیاسی و فرهنگی آنها، وقایع روسیه، ترکیه، افغانستان و عموماً عالم نیز کم نبوده است. یک جزء آن را شناسایی به اقصای عالم تشکیل می‌نمود که به واسطه سفرنامه‌های بهبودی و دیگر مقاله‌های در موضوع مذکور مخصوص تألیف شده، پیشکش مشتریان کرده می‌شد.

در زمینه تنظیم مقاله‌های ادبی، مجله «آئینه» به ادبیات و مطبوعات روشنگرایان شرق، به ویژه آثار محمود طرزی، روزنامه‌های (هفته‌نامه) «چهره‌نما»، «سراج‌الخبار افغانیه» و «نوبهار» و اشعار ملک‌الشعرا بهار، بسیار استناد کرده و نمونه‌ها به نشر رسانده است. در عین حال، مجله «آئینه» در ممالک شرق و بین نشریه‌های آن شناخته بوده است. از این آنچه گفته شد می‌توان چنین نتیجه گرفت که نشریه‌های بهبودی سنت‌های مطبوعات فارسی‌زبانان را (در ردیف «ترجمان» باغچه‌سرای و دیگر نشریه‌های ترکی قران، آرنبورگ و غیره) ادامه داده، باعث تقویت همان قضیه «فرهنگ روزنامه‌نگاری» فارسی تاجیکی در آسیای مرکزی گردیده است.

برای اثبات این مدعا دلایل ذیل را می‌توان برشمرد: تحت تأثیر و نفوذ اسلوب

روزنامه‌نگاری «بخارای شریف» و سپس «سمرقند» و «آئینه»، سبک نگارش بسیاری از اهل ادب ادبیات جدیدیه شکل گرفته و صیقل یافته است. افزون بر این، در مکتب نشریه‌های بهبودی روزنامه‌نگارانی مثل سیدرضا علیزاده، حاجی معین و شاعر و خطاط فخرالدین راجی تربیت یافته‌اند. ما می‌دانیم که اکثر ۶۸ شماره «آئینه» (اگر کم و زیاد نباشد) به قلم فخرالدین راجی استنساخ شده است. سیدرضا علیزاده هنگام خدمت در جریده «سمرقند» و مجله «آئینه» چنین نوشته بود: «... بنده با رفیقم حاجی معین در اداره جریده و مجله خدمت کرده، از صحبت‌های سودمند مرحوم (بهبودی - ع. ن.) استفاده می‌بردیم. مرحوم تا اندازه‌ای به بنده اعتبار داشت که در سفر استامبول و مصر (سال ۱۹۱۴) بنده را مدیر اداره و وکیل عائله‌اش تعیین نمود و امر تحریر مجله را در این مسافرت به رفیقم حاجی معین سپرده بود» (ماتم‌زده. مختصر ترجمه احوال بهبودی // شعله انقلاب، شماره ۳۵، ۵ آوریل ۱۹۲۰، ص ۵؛ محمودخواجه، قصد سفر // آئینه، شماره ۳۱، ۲۴ می ۱۹۱۴، ص ۶۰۰-۵۹۸).

از این رو سهم محمودخواجه بهبودی در تشکل مطبوعات فارسی تاجیکی و تربیت روزنامه‌نگاران کم نیست. علاوه بر این، اگر مطبوعات بعدی تاجیکی را با دقت از نظر گذرانیم، آشکارا می‌بینیم که در اصول روزنامه‌نگاری آنها، یعنی «شعله انقلاب» و «آواز تاجیک» با طرز و شیوه نشریه‌های بهبودی عمومیت زیادی موجود است (ع. نبی‌یف. در ماتم مرد نجیب // صدای شرق، ۱۹۹۲، شماره ۱۲-۱۱، ص ۱۱۴).

هنگامی که مجله «شعله انقلاب» در سمرقند آغاز به نشر کرد و دو و نیم سال ادامه یافت (آوریل ۱۹۱۹ تا دسامبر ۱۹۲۱)، مدیر و سردبیر آن سیدرضا علیزاده و فخرالدین راجی استنساخ کننده آن بود. یکی از مؤلفان فعال مجله صدرالدین عینی بود و حاجی معین که ما او را به پان‌ترکیسم متهم می‌کنیم، برای ادامه این مجله تاجیکی به صفت رفیق «هم‌مسلك» و «هم‌قلم» محرر مجله، کوشش‌های عملی به خرج داده است (شعله انقلاب، شماره ۲۳، ۷

دسامبر ۱۹۱۹، ص ۱). همه این روزنامه‌نگاران و دیگران که از تأثیر نشریه‌های بهبودی بی‌بهره نبوده‌اند، هیئت تحریریه و مؤلفان «آواز تاجیک» را (در سمرقند) نیز تشکیل نمودند. از آنچه گفته شد می‌توان چنین نتیجه گرفت:

الف - در نشریات محمودخواجه بهبودی، یعنی روزنامه «سمرقند» و مجله «آینه» سنتهای روزنامه‌نگاری فارسی و فارسی تاجیکی ادامه و تقویت یافته است.

ب - نشریه‌های مذکور در تشکل مطبوعات تاجیک و تربیت متخصصان روزنامه‌نگاری سهم چشمگیری دارند.

ج - توسط «سمرقند» و «آینه» افکار نو زمانی، اهداف ترقی‌پروری و تجددگرایی به مردم کشور رسانده شده، احکام شریعت از هر گونه افراط و تفریط حمایت شده‌اند که در تنویر افکار سهم بسزا داشته‌اند.

د - محمودخواجه بهبودی با افکار روشنگرایی شرق (فارسی‌زبانان و ترکی‌زبانان)، مطبوعات آنها، ارتباط کافی داشته‌است و برای ترغیب دوجانبه سهم گرفته است.

ه - نشریه‌های بهبودی به رشد و تحول مطبوعات تاجیک زمان شوروی تأثیر معینی گذاشته است.

و - بنابر این مقام جریده «سمرقند» و مجله «آینه» در تمام زمینه‌های تاریخ افکار سیاسی و اجتماعی و ادبی و فرهنگی تاجیکان بسیار بزرگ می‌باشد.

منابع:

- ۱ - عینی، صدرالدین. نمونه ادبیات تاجیک، مسکو، ۱۹۲۶
- ۲ - عینی صدرالدین. تاریخ انقلاب بخارا (ترجمه رحیم هاشم)، دوشنبه: ادیب، ۱۹۸۷.
- 3- Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. - М.: Наука, 1972.
- ۴ - بخارای شریف، ۱۹۱۲، شماره ۱-۱۰، ۱۳۹
- ۵ - مجله «شعله انقلاب»، ۱۹۱۹، شماره ۲۳، ۷ دسامبر
- ۶ - ماتم زده. مختصر ترجمه حال بهبودی // شعله انقلاب، ۵ آوریل سال ۱۹۲۰، شماره ۳۵
- ۷ - عبدالخالق، نبی یف. در ماتم مرد نجیب // صدای شرق، ۱۹۹۲، شماره ۱۲-۱۱
- ۸ - آیینه (مجله)، ۱۹۱۵-۱۹۱۳، شماره‌های ۱-۵۲، ۱-۱۶
- ۹ - رجباف ز. ش. از تاریخ افکار جمعیتی سیاسی خلق تاجیک در نیمه دوم قرن ۱۹ و ابتدای قرن ۲۰، دوشنبه، ۱۹۵۷.
- ۱۰ - سمرقند (روزنامه)، ۱۹۱۳، شماره‌های ۱-۴۵